
МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 364.4-053.6

DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-3-7-15

Володченко Ж. М.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Кондратьєв І. М.

кандидат філософських наук, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ України

Кондратьєва Г. В.

дефектолог інклюзивно-ресурсного центру № 4, м. Київ

ПРОФІЛАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У СЕРЕДОВИЩІ ОДНОЛІТКІВ

Мета статті полягає у визнанні існування в Україні проблеми соціальної ізоляції серед дітей підліткового віку, важливості створення середовища, яке б забезпечувало попередження і зменшення випадків вилучення дітей із соціальних відносин, проявів байдужості та неповаги однієї дитини до іншої, заподіяння моральної шкоди, приниження і в такий спосіб утвердження свого статусу.

За допомогою авторської анкети та індивідуальних бесід було підтверджено актуальність проблеми соціальної ізоляції. З'ясовано: у підлітковому середовищі відбуваються прояви соціальної ізоляції, приниження і виключення дітей з референтної групи, міжособистісні конфлікти і прояви неприйняття серед однолітків, небажання розуміти власні емоції та емоції інших людей, керувати ними. Методи соціометрії дозволили визначити взаємостосунки дітей, а саме симпатії антипатії, неприязні, байдужості, ступінь згуртованості роз'єднаності групи, "соціометричну позицію" кожної дитини.

*Запропоновані інноваційні методи роботи знижують рівень соціальної ізоляції та її розповсюдження в підлітковому середовищі, сприяють формуванню у дітей емоційного інтелекту, навичок самозахисту, адекватної поведінки в колі однолітків, на основі поваги, толерантності, емпатії з униканням автономних засобів мовлення, негативних жестів, слів. Метод **circles of relationships (коло спілкування)** спрямований на попередження та відгородження дитини від негативного впливу навколишнього середовища та створення "оболонки" (система світоглядних, ціннісних уявлень про особистий простір та важливість його захисту), яка убезпечить дітей від порушення зони комфорту та впливу образливих слів, дій, вчинків; ситуація "Два яблука" формує уявлення підлітків про шляхи самозахисту, емоційного реагування на негативний вплив зовнішнього середовища, збереження позитивного потенціалу свого внутрішнього світу, адекватну взаємодію у налагодженні гармонійних відносин з середовищем однолітків; метод "Зрозумій мене" створює ситуацію попередження соціальної ізоляції підлітків, розвиває емпатійні можливості, такт, толерантність, емоційний інтелект, уміння управляти своїми емоціями та емоціями інших людей.*

Ключові слова: соціальна ізоляція, профілактика, інноваційні методи, підліткове середовище.

Вступ. Соціальна ізоляція, характерна для підліткового віку, впливає на дитину, завдаючи тяжких травм та згубних наслідків для її подальшого особистісного та соціального розвитку. Це є небезпечним і для суспільства в цілому, адже діти, які

перебували в ролі ізольованого (жертви), лідера або свідка неприйняття, переносять цей негативний досвід на власне життя, на життя колективу, в якому будуть здійснювати свою професійну діяльність, на соціум, в якому буде проходити їх життєдіяльність. В Україні проблема соціальної ізоляції отримала широке розповсюдження внаслідок того, що такий вид міжособистісної взаємодії, часто не сприймається дорослими як серйозна проблема. 23 % дітей, що зазнали від ізоляції, та 71 % вчителів стверджують, що дорослі часто не втручаються в ситуацію неприйняття дитини дитиною, тому що вважають випадки відторгнення серед дітей та підлітків проявом їхнього дорослішання. Діти часто не розповідають батькам та вчителям про випадки відторгнення, цькування, неприйняття, бо бояться висміювання з боку ровесників, а іноді очікують і байдужого ставлення самих дорослих. Вплив цих факторів зростає з кожним роком.

Проблема соціальної ізоляції стоїть у центрі уваги зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед зарубіжних дослідників, які приділяли увагу вивченню особливостей та структури соціальної ізоляції, її наслідків, є К. О. Абульханова-Славська, Ж. В. Пузанова, Г. М. Тихонов. Вивченням переживання соціальної ізоляції в підлітковому та юнацькому віці займалися І. С. Кон, О. Б. Долгінова. У вітчизняній науці дослідження соціальної ізоляції проводяться менш інтенсивно. Різні соціальні та психологічні аспекти цієї проблеми розкрито у працях Л. А. Варави, Н. Д. Володарської, О. В. Данчевої, В. І. Сіляєвої, Ю. М. Швалба. Вони виявляють кореляційні зв'язки між соціальним статусом у певній групі, колективі та різними внутрішніми та зовнішніми чинниками. В той же час недослідженими залишаються питання ризику поширеності соціальної ізоляції, шляхів виявлення та подолання цього явища, особливо серед дітей підліткового віку.

Серед заходів, спрямованих на налагодження дружніх стосунків з однолітками, формування навичок соціальної взаємодії, реалізацію своїх інтересів, нового ставлення до самого себе та навколишнього світу, особлива роль відводиться профілактиці. При організації роботи з профілактики соціальної ізоляції потрібно враховувати наступні аспекти: проблеми в суспільстві, криза в сімейних відносинах, низький рівень емоційного інтелекту батьків і дітей, особливості проявів підліткового віку, з одного боку, самоствердження, самоповага, з іншого, сором'язливість, присутність комплексів, бажання "зануритись", сховатись у соціальних мережах обумовлює загострення проблеми соціальної ізоляції не тільки в середовищі однолітків, але й у дорослому соціумі. Адже в підлітковому віці закладається життєва програма, яка допомагає дитині реалізувати себе, своє прагнення до самореалізації, самовизначення.

У зв'язку з недостатнім вивченням питання соціальної ізоляції підлітків та шляхів подолання цього явища в середовищі однолітків **метою** нашого дослідження є: обґрунтувати та запропонувати до використання працівниками закладів освіти, соціальної сфери та батькам інноваційні, "м'які" методи і форми профілактики соціальної ізоляції в підлітковому середовищі, які знизять рівень прояву неприйняття "ізольованих" в середовищі однолітків, підвищать рівень емоційного інтелекту та самооцінки дітей-ізгоїв, оптимізують середовище і формування смисложиттєвих цінностей особистості, не зачіпаючи при цьому базових і системоутворювальних основ поведінки та потреб підлітків.

Методи дослідження. Проблема соціальної ізоляції молоді у середовищі однолітків, з кожним роком стає актуальнішою. Найбільш вразливою категорією щодо ізоляції, відторгнення від життя сім'ї, групи, колективу стають підлітки, самоутвердження і самореалізація яких є дуже важливою в становленні їх особистості, системи власних цінностей і переконань, пріоритетів, потреб, гармонізації стосунків із собою і з навколишнім середовищем.

Опитування, проведене нами щодо проблеми соціальної ізоляції, здійснювалося за допомогою розробленої авторської анкети, що містила не лише запитання, а й пропонувала можливі варіанти відповідей, серед яких учні мали обрати один або декілька відповідей. Загалом опитано 70 учнів середніх класів Ніжинської гімназії, з них 48 дівчат та 22 хлопці. Метою опитування було з'ясувати, як діти розуміють що таке соціальна ізоляція, які існують види та причини неприйняття в їх оточенні та яка

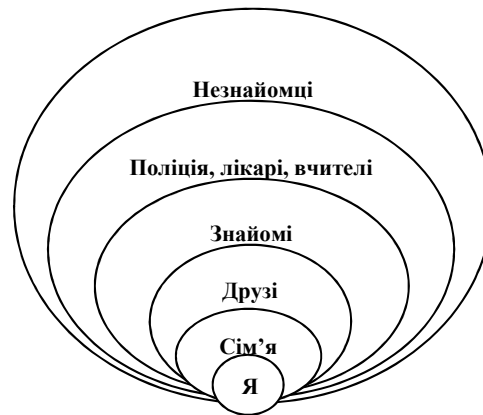
при цьому надається допомога дітям, якщо вони піддавалися цьому явищу. Анкета містила 14 запитань. Стратегія формування вибірки – цілеспрямована, формувалася за принципом доступності.

Використовуючи опитувальник Д. В. Люсіна "Емін", ми ставили за мету з'ясувати, як рівень емоційного інтелекту впливає на міжособистісну взаємодію, конфлікти, прояв прийняття / неприйняття у середовищі однолітків, на здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, а також керувати їх виявом. За допомогою методів соціометрії ми прагнули визначити взаємостосунки дітей у підлітковому середовищі, а саме симпатії-антипатії, неприязнь, байдужість, ступінь згуртованості / роз'єднаності групи, "соціометричну позицію" кожної дитини.

Результати дослідження показали, що соціальна ізоляція, тобто відсутність позитивних зв'язків або контактів з іншими людьми, існує в підлітковому середовищі. Є очевидним, що жодна дитина не народжується з якимось особливим геном ізгоя або лідера, який чекає на сприятливі обставини, щоб розпочати свою руйнівну дію. Наслідками таких проявів можуть бути неправильне виховання, неухважність до дитини, відсутність спілкування, несприятливе навколишнє середовище, сформованість в результаті цього комплексів, які сприяють або прояву рис жертви, або, навпаки, байдужості та неповаги. Дитина, яка вдома проявляє себе як жертва, через відсутність уваги та любові батьків, в підлітковому середовищі шукає слабшого, щоб стосовно нього проявити себе в ролі лідера. Результати дослідження описують рівень поширеності соціальної ізоляції в підлітковому середовищі, його негативний вплив на підлітків, що є показником актуальності даної проблеми і важливості профілактичної роботи. На думку підлітків, відсутність бажання спілкуватись з іншими дітьми може спричинятися зовнішнім виглядом, поведінкою, фізичними обмеженнями, недостатньою активністю та впевненістю у собі. Для деяких підлітків не менш важливими причинами, які зумовлюють відторгнення, є належність до певного етносу, національності чи раси та матеріальний статус. Виникають вони через неправильно сформовані уявлення та переконання. На сьогоднішній день як причину визначають і прагнення дитини до нетривалих зв'язків (самоізоляція), коли підліток за власним бажанням відсторонюється від оточення та більше часу проводить на самоті, займаючись своїми справами. У дітей зникає цікавість до такої дитини, вони все менше часу витрачають на спільну діяльність, а згодом і зовсім забувають про неї. Причина у підлітків ознак неповаги та байдужості до оточення криється в природі соціалізації: найбільш економний для підлітка шлях соціалізації – наслідування дорослому. Підліток, спостерігаючи зневагу у дорослих, наслідує її. Презирство поки що не є рисою характеру, але вона взята ним на озброєння як "підглянутий" у дорослих спосіб поведінки. Ізоляція може виникати і як механізм самозахисту, як прояв страху або тривоги в тих випадках, коли підліток бачить реальну або уявну небезпеку. Однією з причин виникнення соціальної ізоляції також є прагнення до подолання почуття неповноцінності, яке підліток переживає досить довго. Незрілість, несамостійність, невпевненість призводять до хворобливого переживання свого становища, з'являється прагнення досягти переваги над більш сильними та вправними. Результати нашого дослідження підтверджують досить небезпечний рівень поширеності соціальної ізоляції в підлітковому середовищі, його негативний вплив на підлітків, що є показником актуальності даної проблеми і важливості профілактичної роботи.

В основу організації системи профілактичної роботи з підлітками, особливо у зв'язку з кризовим віком, ми поклали ідею керованої соціалізації, коли становлення особистості підлітка супроводжується професійно підготовленими фахівцями. Одним з таких методів є *circles of relationships (кола спілкування)*. У дітей – жертв ізоляції, як правило, порушені кордони особистісного простору і спотворений внутрішній світ. Тому головне завдання полягає в тому, щоб попередити та відгородити дитину від негативного впливу навколишнього середовища та створити "оболонку", яка захистить дітей від порушення зони комфорту та впливу образливих слів. Ця "оболонка" – система світоглядних, цінних уявлень про особистий простір та важливість його захисту. Реальний світ дітей, які пережили ізоляцію, є непередбачуваний і небезпечний, у ньому немає правил, а ролі сплутані і неясні. Тому

найперше, що потрібно дитині для успішної реабілітації, – це створення безпечного простору з чіткими і ясними межами. Це можна зробити за допомогою методу ***circles of relationships*** – кола спілкування, кола відносин, який може допомогти дитині запобігти байдужості та неповаги щодо себе. Метод ***circles of relationships*** ми використали, тому що він попереджує і відгороджує дитину від небажаних проявів з боку оточення. Картинка використовується і розфарбовується підлітками на занятті та супроводжується докладним промовлянням ситуацій, які можуть трапитися з ними в повсякденному житті.

1. **Фіолетове коло – це коло особистого простору дитини, коло власного Я.** Це найближче і найголовніше коло для дитини. Це сама дитина. Коли йдеться про особистий простір, то мається на увазі людина, її внутрішній, духовний світ та особиста територія. До особистого простору входять наші почуття, інтереси, час, ресурси – увесь наш внутрішній світ зі своїми емоціями, думками, діями, а також матеріальними цінностями. Якщо ми говоримо про межі цього простору, то перш за все маємо на увазі зону особистого комфорту, де у взаєминах з іншими людьми особа сама вирішує, кого пускати в особистий простір, а кого – ні. Наявність особистого простору у людини свідчить про її душевний комфорт, психологічне благополуччя. Тому працюючи з підлітком, соціальний педагог має пояснити йому і зафіксувати в його свідомості, що наше тіло (тіло підлітка) належить тільки йому і тільки він сам може вирішувати, хто гідний перебувати близько до нього. Дитина має зрозуміти, що ніхто не повинен робити це без дозволу. Якщо хтось, з будь-якого іншого оточення, заподіює підлітку дискомфорт (не важливо, що це: мама подруга вимагає поцілувати тітку в щічку, вчитель вимагає щоденник або бере його сам з парти), дитина не повинна соромитися сказати "Ні!", показати своє небажання це робити і своє ставлення до цього.

2. **Синє коло – це сім'я.** Соціальний педагог має пояснити підліткам, а вони засвоїти, усвідомити на конкретних прикладах та ситуаціях, що це коло близьких людей, хто любить і піклується про нього, та тих, кого любить він. Довіра і любов – це ознаки, за якими підліток визначає, хто відноситься до цього кола, хто найбільш близький йому. У підлітковому віці відстоювання особистого простору може стати навіть дещо агресивним. Це залежить від дій, ставлення батьків у всі минулі роки становлення характеру дитини. Тут вирішальну роль відіграє повага. З боку батьків – повага до інтересів і почуттів підлітка, його потреби побути наодинці. З боку підлітка – повага до батьків, які не порушують його особистого простору і не нав'язують своїх переконань. Неповага дорослих до особистого простору дитини може призвести іноді до незворотних наслідків в розвитку її характеру, здібностей, самооцінки та можливостей взаємодії з іншими людьми. Дитина стає замкнутою, невпевненою в собі, рідко обстоює думку та висловлює свої справжні почуття, істотно відстає в розвитку від однолітків і важче сходиться з ними. Це може призвести й до того, що батьки втрачуть авторитет в очах підлітка, він перестане слухатися та почне огризатися, буде тягнутися до поганих компаній. Зважаючи на все це, підліток має

знати, що навіть ті, кого він любить, не мають порушувати його особистий простір. В той же час і дитина має поважати простір близьких йому людей.

3. Зелене коло – це друзі. Це "faraway hug" оточення, це коло друзів і тих, з ким підлітку подобається спілкуватися та проводити час. В основі дружніх відносин – досить давнє знайомство і регулярне спілкування, засноване на обговоренні почуттів і переживань один одного. Розширення сфери діяльності та взаємодії дитини з оточенням – важлива частина її загального розвитку. Виходячи за межі сформованих в сім'ї стереотипів спілкування, підліток не тільки збагачує свій соціальний досвід, але й набуває здатність до пізнання свого Я з нових сторін, що, безумовно, йому як особистості дуже важливо. Він ніби знаходить нові орієнтири у ставленні до себе, розумінні себе самого. Дитина, яка не має друзів, як правило, гірше пристосовується до нових умов, невпевнена в собі, у своїх силах, часто росте надто недовірливою і тривожною або занадто гонористою. У підлітковому віці у такої дитини виникають складнощі у спілкуванні з протилежною статтю, у них гірше складається кар'єра в зрілому віці і, як правило, вони не дуже щасливі в сімейному житті. Соціальний педагог має допомогти дітям усвідомити, що дружба між людьми дуже важлива і містить в собі багато елементів. Наприклад, спільні ігри, розмови, веселощі та іноді дружні обійми. Дружба завжди ґрунтується на довірі та повазі. І такі прояви, як обійми, повинні бути засновані на спільній згоді. Підлітку важливо розуміти, що не всі діти в класі можуть поводитись, як його друзі. Тому обов'язковим завданням соціального педагога є допомога дітям зрозуміти, за якими критеріями ми визначаємо друзів і, у свою чергу, як їм себе поводити з ними.

4. Жовте коло – це знайомі. Коло спілкування підлітків не обмежується тільки близькими друзями. У підлітків з'являється багато знайомих, товаришів і, що важливо, виникає потяг до неформальних груп або компаній. Під такими відносинами маємо на увазі гарне знайомство і задоволення від поверхневого спілкування з людиною. Однак воно не пов'язане з бажанням довіряти свої таємниці, відкривати душу і розраховувати на підтримку з боку приятеля. До таких знайомих можуть відноситися діти в дворі, спортивній команді, друзі батьків. Чим старшою стає дитина, тим сильніше на самооцінку починають впливати її статус та успіх у колі однолітків, думка про неї інших людей. І якщо у підлітка немає приятелів, його не кличуть грати у футбол або не запрошують на дні народження, то він починає відчувати себе ізольованим. Це важко не тільки для самої дитини, в цій ситуації його батьки також відчують образу на інших дітей, їх батьків і навіть на свою дитину за те, що вона "не така, як усі". Крім цього, підліткам важливо не тільки бути разом з однолітками, спілкуватися з ними, але й займати серед них статусне місце. Для одних це прагнення бути визнаним, популярним і добрим знайомим, для других – зайняти у групі позицію лідера, для третіх – бути авторитетом у якійсь справі. Невміння, неможливість досягти такого становища найчастіше стає чинником недисциплінованості і правопорушень підлітків. Соціальному педагогу потрібно обговорити з дітьми соціальні норми, різні типи знайомих і правила безпеки, пояснити різницю між близькими і просто знайомими людьми, якою повинна бути дистанція у цих відносинах, що не має порушуватися ні знайомими, ні дітьми.

5. Помаранчеве коло – це люди, від яких ми чекаємо професійної допомоги. До цих людей відносяться вчителі, вихователі, шкільні поліцейські, пожежники, медсестри і лікарі. Це ті люди, які можуть нам допомогти у разі небезпеки, навчити правил безпечної поведінки, забезпечити комфорт та зручність проживання в повсякденному житті. Тобто це ті, від яких залежить життя та доля людини, а особливо підростаючого покоління. У свою чергу, ми їх не можемо вважати своїми друзями та близько підпускати до свого особистого простору. Це відбувається лише у межах їхньої професійної компетентності. Соціальному педагогу потрібно обговорити з підлітками, в яких ситуаціях у кого шукати допомоги. Слід підкреслити, що у цих людей є розпізнавальні знаки, уніформа, посвідчення і що вони допомагають в разі небезпеки.

6. Червоне коло – незнайомці. Однією з найбільш серйозних небезпек, що постійно чатує на дітей і підлітків, особливо в міських умовах, може стати зустріч із небезпечними незнайомцями – людьми, схильними до злочинних дій, психічно

неврівноваженими, а також тими, хто перебуває в наркотичному чи алкогольному сп'янінні. Причому незалежно від того, хто цей незнайомиць – чоловік, жінка, бабуся або інша дитина. Зрозуміло, багато хто з них – це прості люди, які не хочуть заподіяти зла дитині, але, на жаль, деякі незнайомці можуть виявитися далеко не безневинними. Не завжди вдається без зусиль розпізнати, хто з незнайомців злий, а хто ні. Для того щоб уникнути такої небажаної зустрічі, а якщо вона все ж таки відбулася, то зберегти своє життя й здоров'я, потрібно знати й завжди дотримуватися простих й у той же час досить ефективних правил поведінки. Соціальний педагог повинен пояснити підліткам, що не всі чужі люди погані, але оскільки вони не знайомі, то не мусять їм довіряти, розказувати про себе або близьких, сідати в машину, а головне, йти "шукати собачку" і допомагати знайти вулицю, тому що дорослі ніколи не повинні просити допомоги молодших і слабших за себе.

Працюючи з підлітками за методом "Кола спілкування", соціальний педагог вигадує та розповідає різні ситуації з життя, в яких при цьому може пропонувати вгадувати, як правильно вчинити в кожному окремому випадку. Загальний вигляд цієї схеми виглядає розфарбованою веселкою. За допомогою яскравих кольорів вона закладається в свідомість дітей і дуже швидко відновлюється в їх пам'яті. Крім дітей, соціальний педагог може проводити за цією методикою роботу з батьками, оскільки для них є також важливою ця інформація. Це дає можливість налагоджувати відносини з дітьми, впливати на їх систему особистісних цінностей та навчить самостійно допомагати дітям без сторонньої допомоги. Результатом проведеного заходу стало розуміння дитиною: свого власного простору, власного Я та шляхів формування його відносин з навколишнім світом. Підліток повинен вміти сказати "СТОП", "НІ", захищати своє власне тіло, бо ніхто не може торкатися до нього без згоди (він теж не має права порушувати чужий особистий простір без дозволу). Встановлення кордонів навколо свого особистого простору дозволить йому почуватися впевненою в собі особистістю, яка має сильний внутрішній стрижень.

В ході реалізації профілактичної роботи ми пропонуємо використовувати різні ситуації, в яких підлітки оволодівали б знаннями про наслідки неприйняття та байдужості, негативний вплив образливих слів на особистість. Ми використовуємо ситуацію, в якій за допомогою **двох яблук** навчаємо дітей позитивного спілкування. На прикладі показуємо, що байдужість, неповага та різкі, недобрі слова можуть не вплинути на жертву ззовні, але можуть розірвати її зсередини (сформувати комплекси, які вплинуть на її подальше життя та нададуть статус "ізолюваної"). На початку заняття потрібно впустити одне з яблук на підлогу (цього не мають бачити діти). Обидва яблука ззовні ідеальні: вони залишаються червоними, однакового розміру і виглядають досить соковитими. Після цього ми брали яблуко, яке впало на підлогу, і починали говорити дітям, як воно нам не подобається: воно гидке, у нього жакхливий колір і занадто короткий хвостик. Ми не хочемо, щоб дітям подобалося це яблуко, тому вони теж повинні назвати його жакхливими словами. Ми пустили яблуко по колу, і кожна дитина сказала йому образливі слова. Наприклад: "Ти смердюче яблуко"; "Я навіть не знаю, чому ти існуєш на цьому світі"; "Ти, ймовірно, червиве всередині", і т. п. Потім ми пустили по колу друге яблуко і почали говорити йому добрі слова: "Ти прекрасне яблуко"; "У тебе прекрасна блискуча шкірка"; "Який у тебе гарний колір!" Потім брали обидва яблука в руки, знову говорили про схожість і відмінності (але ніяких змін не було – обидва яблука все ще виглядали однаково). Після цього ми розрізали яблука навпіл. Одне яблуко було свіжим і соковитим всередині. Яблуко, якому ми сказали недобрі слова, було пом'ятим всередині. Це стало відкриттям для дітей. Вони зрозуміли, що те, що ми побачили всередині цього яблука – забої, кашка і м'яті боки – це те, що відбувається всередині кожного з нас, коли хтось ображає нас своїми словами або діями. Коли над людьми, особливо над дітьми, знущаються або не бажають спілкуватися, відштовхують їх, ізолюють у спілкуванні, у виконанні певних дій, це дуже ранить їх. Часто люди не показують і не розказують іншим, що вони відчувають. Якби ми не розрізали яблуко, ми б ніколи не дізналися, скільки болю завдали йому. Важливим висновком для дітей мало стати розуміння: на відміну від яблук, у нас є можливість зупинити образи, нехтування, байдужість, агресію, злість щодо інших. Ми маємо показати дітям, що не є нормальним говорити

недобрі речі або ігнорувати один одного, пояснити, як інші люди себе почувають при цьому. Ми маємо навчити наших дітей захищати один одного і припинити будь-які форми неприйняття. Результатом використання ситуації *"Два яблука"* стало сформоване у дітей уявлення про те, що всередині може накопичуватися все більше і більше болю, який призведе до руйнації особистості, формування комплексів, а значить, почуття провини, меншовартості, неуспішності, лузерства.

Цікавою формою роботи, яку ми пропонуємо в профілактиці, є перегляд відеороликів та мультфільмів, які спрямовані на підвищення самооцінки підлітків (*на прикладі відеоролика "Каструлька"*). Перед початком перегляду ми ставили підліткам запитання, які виявляли ступінь їх самооцінки, задоволення власною поведінкою, статусом в сім'ї, в середовищі однолітків. Після перегляду наші питання стосувались того, чи побачили вони в людині "з каструлькою" себе, чи визначили вони проблему цієї людини та її комплекси, чи є в їхньому житті людина, яка впливає на них позитивно і створює ситуацію успіху та які шляхи підвищення свого власного потенціалу, успішності, розвитку своїх здібностей вони побачили на прикладі дитини "з каструлькою" з відеоролика.

Для підвищення рівня емоційного інтелекту (в основі якого лежить емоція як відображення навколишнього світу; у формі короткочасних переживань, що виражають ставлення людини до оточення і відносини з ним, своїх дій та дій інших; емоційну реакцію на впливи ззовні і внутрішні реакції) ми застосовуємо метод (як спосіб впливу) під назвою *"Зрозумій мене"*. Коли дитина не розуміє власні емоції та емоції іншої людини, не вміє ними керувати, налагоджувати контакти, їй дуже легко опинитися в зоні ізолюваності. Тому головним завданням методу стало максимально точно пристосування один до одного, тобто спостереження за жестом, мімікою партнера, розуміння його емоційних почуттів та керування власною реакцією на них. Учасників ми розділяємо на групи по троє. Першому учаснику зав'язуємо очі та рот; другому – рот і, використовуючи беруші, закриваємо вуха; третьому – вуха та за допомогою широкої пов'язки зав'язуємо руки (реквізит роздавався з урахуванням комунікативних можливостей учасників). Таким чином, у кожного з учасників були обмежені канали комунікації, які найкраще розвинуті в них. При цьому вони повинні були проявити активність, фантазію й енергію для того, щоб при обмеженні сильних сторін їх спілкування домовитись один з одним про певну спільну справу (на який фільм піти, де зустрітись, яку страву приготувати на вечерю тощо). Обов'язково потрібно було контролювати дотримання усіх комунікативних обмежень учасників. Після цього відбулося обговорення у формі бесіди, під час якої учасники ділилися труднощами, які виникали у них при блокуванні комунікативних каналів, та висловлювали рекомендації щодо кращого розуміння співрозмовника з обмеженими можливостями спілкування. Для дітей це стало пізнавальною інформацією, яка в подальшому могла б допомогти їм уникнути ситуації ізолювання, відторгнення, знайти шляхи відтворення взаємодії на іншому рівні, без втрати самооцінки, впевненості в собі, у своїй позиції, правильності своїх рішень.

Завдяки цій вправі діти навчилися спрямовувати увагу на партнера, на його емоції, реакції; спостерігати за його мовленнєвою експресією, жестами, мімікою; виокремлювати в міжособистісних відносинах емоційний підтекст; набути досвіду розуміння невербального спілкування. Це сприяє розвитку емпатійних можливостей учасників, розвитку у них почуття такту, толерантності.

Висновки. Проблеми соціальної ізоляції присвячено багато досліджень, але вони не знижують рівень поширення цієї проблеми у підлітковому середовищі. Форми та методи профілактики даного явища не дають відчутного ефекту, а байдужість та недостатня увага до проблем підлітків дорослими викликає все більший спротив і сплеск цього соціального явища.

Ситуація соціальної ізоляції призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психологічні розлади, закріплення в свідомості негативних уявлень про себе, зниження самооцінки, порушення соціалізації, зменшення рівня особистих і суспільних цінностей, потреб і очікувань, соціальна дезадаптація), медичних (травматизація) наслідків. Реальністю стало пропагування в ЗМІ культу неповаги та бездушності, створення інформаційного фону, на якому неповнолітній формує хибний світогляд, щодо способу і стилю життя,

моделей поведінки, шляхів досягнення своїх цілей, зниження виховного потенціалу сім'ї, поширення зразків асоціальної поведінки.

За допомогою анонімного анкетування нами було виявлено, що у стосунках підлітків у середовищі однолітків існує велика кількість негативних проявів один до одного. Серед них: навішування ярликів, глузування, висміювання, приниження при інших дітях, відмова спілкуватися, іноді ігнорування. Це пояснює багатогранність негативної міжособистісної та міжгрупової взаємодії в суспільстві підлітків, що підвищує рівень соціальної ізоляції в даному середовищі.

В статті обґрунтовано інноваційні методи та форми профілактики соціальної ізоляції, мета яких знизити рівень прояву неприйняття в середовищі однолітків, підвищити рівень емоційного інтелекту та самооцінки ізольованих дітей. Вони є ефективними як для роботи з дітьми, так і з батьками. Метод "Circles of relationships – Кола спілкування" спрямований на допомогу дитині запобігти неповажному та байдужому ставленню з боку оточення, низької самооцінки, емоційного реагування на прояв байдужості та неповаги з боку різних кіл його оточення. Результатом стало розуміння дитиною: свого власного простору, власного "Я" та шляхів формування його відносин з навколишнім світом.

Результатом використання ситуації "Два яблука" стало сформоване уявлення у підлітків про шляхи свого захисту, емоційного реагування на негативний вплив зовнішнього середовища (образливі слова, ставлення, жести, приниження, ігнорування), збереження позитивного потенціалу внутрішнього світу дитини, адекватна взаємодія з налагодження гармонійних відносин з середовищем однолітків.

Метод "Зрозумій мене" використаний у ситуації попередження соціальної ізоляції дітей у підлітковому середовищі, спрямовувався на розвиток емпатійних можливостей учасників заходу, розвитку у них почуття такту, толерантності, емоційного інтелекту (управляти своїми емоціями та емоціями інших людей).

Проведене нами дослідження не вичерпує проблему соціальної ізоляції в підлітковому середовищі і потребує подальшої роботи з використанням інноваційних методів та форм профілактики даного соціального явища.

Література

1. Вплив соціальної ізоляції на розвиток особистості. URL: <http://um.co.ua/9/9-4/9-40005.html>
2. Галигузова Л. Н. Проблема соціальної ізоляції дітей. *Питання психології*. 1996. № 3. С. 102–104. URL: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP031996/GPS-101.HTM#p101>
3. Подолання статусу "зацькований" в середовищі однолітків. URL: <http://ukrainreferat.com/print:page,1,62346-Preodolenie-statusa-otverzheniy-v-podrostkovoyi-srede.html>

References

1. *Vplyv socialnoi izolyacii na rozvytok osobystosti* [Influence of social isolation on personal development]. URL: <http://um.co.ua/9/9-4/9-40005.html> [in Ukrainian].
2. Galiguzova, L.N. (1996). *Problema socialnoi izolyacii ditey* [The problem of social isolation of children]. *Pytannya psihologii – The question of psychology*. URL: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP031996/GPS-101.HTM#p101> [in Ukrainian].
3. *Podolannya status "zatskovanyy" v seredovyshti odnolitkiv* [Overcoming the status of "hunted" in peer circles]. URL: <http://ukrainreferat.com/print:page,1,62346-Preodolenie-statusa-otverzheniy-v-podrostkovoyi-srede.html> [in Ukrainian].

Володченко Ж. М.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной педагогики и социальной работы Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Кондратьев И. М.

кандидат философских наук, профессор кафедры философии и юридической логики Национальной академии внутренних дел Украины

Кондратьева Г. В.

дефектолог инклюзивно-ресурсного центра № 4, г. Киев

Цель статьи в признании существования в Украине проблемы социальной изоляции среди детей подросткового возраста, важности создания среды, которая бы обеспечивала предупреждение и уменьшение случаев исключения детей из социальных отношений, проявлений безразличия, неуважения среды детей, нанесения морального ущерба, унижения и таким образом утверждения своего статуса. Предложенные нами инновационные методы работы снижают уровень социальной изоляции и ее распространение в подростковой среде, способствуют формированию у детей эмоционального интеллекта, навыков самозащиты, адекватного поведения в кругу сверстников, на основе уважения, толерантности, эмпатии, избегания характерных средств речи, негативных жестов, слов.

Ключевые слова: социальная изоляция, профилактика, инновационные методы, подростковая среда.

Volodchenko Zhanna

PhD, assistant professor of social pedagogy and social work at Nizhyn Gogol State University

Kondratiev Igor

PhD., Professor of Philosophy of Law and Legal logic at National Academy of Internal Affairs of Ukraine

Galina Kondratieva

defectologist of inclusive resource center № 4

Prevention of social isolation of older adolescents in peer environment

Main objective(s) of the study is recognition of the problem of social exclusion among adolescent children in Ukraine, the importance of creating an appropriate environment to prevent and reduce the removal of children from social relationships, the indifference and disrespect of one child relative to another, causing moral harm, humiliation and, thus, affirmation their status.

The author's questionnaire and individual conversations confirmed the relevance of the problem of social exclusion. It has been found out that in the adolescent environment there are manifestations of social isolation, humiliation and exclusion of children from the reference group, interpersonal conflicts and rejection among peers, unwillingness to understand, manage and control other people's emotions. Sociometry methods allowed us to determine the relationships of children in the class, namely sympathy-dislikes, aversion, indifference, the degree of cohesion-disunity of the group, the "sociometric position" of each child.

Offered innovative methods of work, reduce the level of social exclusion and its spread in the adolescent environment, contribute to the formation of emotional intelligence in children, self-defense skills, adequate behavior in the peer group, on the basis of respect, tolerance, empathy with the avoidance of autonomous means, avoidance of autonomous means, words. One of these methods is circlesofrelationships (circles of communication), which aims at preventing and protecting the child from the negative impact of the environment and creating a "shell" (a system of ideological, valuable perceptions of personal space and the importance of protecting it, which will protect children from disruption of the comfort zone and the influence of abusive words, actions; the situation "Two apples" forms teenagers' ideas about the ways of self-defense, emotional response to the negative impact of the environment (abusive words, attitudes, gestures, humiliating, ignoring), keeping the positive potential of their inner world, adequate interaction to establish harmonious relationships with their peers; the method "Understand me" creates a situation of preventing social isolation of adolescents, develops empathy, feelings of tact, tolerance, emotional intelligence, the ability to manage your emotions and those of others.

Key words: social isolation; prevention; innovative methods; adolescent environment.